

KAPITOLA TŘETÍ

ĽIDSKÝ KOŘEN EKOLOGICKÉ KRIZE

101. Popisovat příznaky ekologické krize je k ničemu, pokud nevezmeme v úvahu její lidský kořen. Existuje určitý zvrácený způsob chápání života, který protiřečí realitě do té míry, že ji ničí. Proč bychom se nemohli zastavit a uvažovat o tom? Navrhují proto soustředit se na převládající technokratické paradigma a na místo, které v něm zaujímá člověk a jeho činnost ve světě.

I. TECHNOLOGIE: KREATIVITA A MOC

102. Lidstvo vstoupilo do nové éry, v níž nás moc techniky přivedla na křižovatku. Jsme dědici dvou staletí enormních změn: parní stroj, železnice, telegraf, elektřina, automobil, letadlo, chemický průmysl, moderní medicína, informatika a v nedávné době digitální revoluce, robotika, biotechnologie a nanotechnologie. Je správné mít radost z tohoto pokroku a nadchnout se pro široké možnosti, které se před námi těmito neustálými novinkami otevírají, protože „věda a technika jsou obdivuhodným produktem lidské kreativity, která je darem Božím“.¹ Lidský rod umí transformovat přírodu, aby ji

1 JAN PAVEL II.: *Promluva k představitelům vědy, kultury a jiných studií Univerzity Spojených národů, Hirošima* (25. února 1981), 3: AAS 73 (1981), 422.

využíval. Tím je charakteristický již od počátku a technika „je výrazem úsilí lidského ducha o postupné překonávání materiálních omezení“.² Technika vyřešila nesčetné nedostatky, které sužovaly a omezovaly lidskou bytost. Pokroku, který byl dosažen zejména v medicíně, strojírenství a v komunikaci, není možné si nevážit a neděkovat za něj. A jak neuznat všechno to úsilí mnoha vědců a techniků, kteří vypracovali alternativy udržitelného rozvoje?

103. Správně orientovaná věda a technika dovede vyrábět nejenom skutečně hodnotné věci ke zvýšení kvality lidského života, počínaje domácími spotřebiči až k velkým dopravním prostředkům, mostům, budovám a veřejným prostorám. Je též schopna produkovat krásu a umožnit člověku ponořenému do materiálního světa „vstupovat“ do říše krásy. Copak lze popřít krásu letadla nebo některých mrakodrapů? Existují cenná výtvarná a hudební díla, která vznikla použitím nových technických nástrojů. Tak se v umělcově touze po krásě i v touze toho, kdo tuto krásu kontempluje, realizuje skok k ryze lidské plnosti.

104. Nemůžeme však nevědět, že nukleární energie, biotechnologie, informatika, poznání našeho vlastního DNA a další dovednosti, které jsme získali, nám nabízejí ohromující moc. Těm, kdo je znají a umí je též ekonomicky využít, dávají dokonce nepředstavitelnou vládu nad lidským rodem a celým světem. Nikdy nemělo lidstvo samo nad sebou takovou moc a nic nezaručuje, že ji použije dobře, zejména vezmeme-li

² BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 69: AAS 101 (2009), 702 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

v úvahu způsob, jak s ní až dosud nakládá. Stačí připomenout atomové bomby shozené v půli 20. století, jakož i velký rozvoj technologie, jímž se chlubil nacismus, komunismus a jiné totalitní režimy při likvidaci milionů lidí. Nezapomínejme též, že válka má dnes k dispozici dokonalejší vražedné nástroje. V jakých rukou je a do jakých může přijít tato moc? Je velmi nebezpečné, aby spočívala v rukou jen malé části lidstva.

105. Má se za to, že „každý nárůst moci prostě znamená pokrok, zvýšení bezpečí, užitku, blahobytu, životního elánu, sebevědomí“,³ jako by realita, dobro a pravda spontánně prýštily ze samotné moci techniky a ekonomiky. Faktem je, že „moderní člověk není vychován ke správnému užívání moci“,⁴ protože obrovský rozmach techniky nešel ruku v ruce s rozvojem člověka v jeho odpovědnosti, vědomí hodnot a ve svědomí. Lidé každé doby mají sklon k tomu, že si dostatečně neuvědomují své meze. Z tohoto důvodu je možné, že lidstvo dnes nepozoruje vážnost výzev, před nimiž stojí, „a stále roste nebezpečí, že člověk užije moci nesprávně“, jelikož „nepodléhá normám svobodného lidského rozhodování a řídí se pouze údajně nezbytnými požadavky obecného užitku a zajištěnosti“.⁵ Lidská bytost není plně autonomní. Její svoboda podléhá nemoci, svěruje-li se slepým silám nevědomí, bezprostředních potřeb, egoismu a brutálního násilí. V tomto smyslu je bez ochrany vystaven své vlastní moci, která stále roste, aniž by měl nástroje k její kontrole. Má sice k dispozici

3 ROMANO GUARDINI: *Das Ende der Neuzeit*. Würzburg 1965³, 87 [česky *Konec novověku*. Praha, Vyšehrad 1992, s. 65].

4 Ibid. (české vyd. s. 66).

5 Ibid. (české vyd. s. 66).

nějaké povrchní mechanismy, nicméně náležitě solidní etika, kultura a spiritualita, která by mu skutečně kladla meze a udržovala ho v rámci jasnozřivého sebeovládání, mu chybí.

II. GLOBALIZACE TECHNOKRATICKÉHO PARADIGMATU

106. Zásadní problém je jiný a ještě hlubší: jde o způsob, jakým lidstvo de facto přijalo techniku a její rozvoj *spolu s homogenním a jednorozměrným paradigmatem*. V tomto paradigmatu vystupuje do popředí takové pojetí, v němž se subjekt v logicko-racionálním procesu postupně dobírá chápání a tím i vlastnění vnějšího objektu. Tento subjekt se rozvíjí tím, že vypracovává vědeckou metodu spojenou s pokusy, která již v sobě zahrnuje techniku vlastnění, nadvlády a transformace. Je to, jako by subjekt stál před beztvarem realitou, která je zcela k dispozici pro jeho manipulování. Zásahy člověka do přírody existovaly vždy, ale po dlouhou dobu se vyznačovaly tím, že sledovaly a spolupracovaly s možnostmi, které mu příroda nabízela. Člověk přijímal z přirozené skutečnosti všechno, co mu nabízela, jako by si prostě bral z její otevřené dlaně. Oproti tomu se dnes zájem člověka soustředí na to, aby z věcí získal vše, co je možné, ovšem s tím, že skutečnost, kterou má před sebou, ignoruje nebo na ni zapomíná. Proto si člověk a věci už přátelsky nepodávají ruce, ale soupeří mezi sebou. Odtud se snadno dochází k ideji nekonečného či neomezeného růstu, který tolik nadchnul ekonomy a ekonomické i technologické teoretiky. Předpokladem tohoto růstu je lež o nekonečné dostupnosti dober planety, což vede ke snaze „vymáchat“ ji až nadoraz a ještě více. Jde o falešný předpoklad, že „je

k dispozici neomezené množství energie a zdrojů a že jejich obnova je otázkou krátkého času a že negativní důsledky manipulace s přirozeným řádem věcí příroda dokáže snadno absorbovat“.⁶

107. Můžeme říci, že základem mnoha těžkostí současného světa je především ne vždy vědomá tendence koncipovat metodologii a cíle technovydy do takového vzorce chápání, jenž pak podmiňuje život lidí i fungování společnosti. Dopady tohoto modelu uplatňující se na celou lidskou i sociální skutečnost jsou dobře patrné právě v devastujícím působení na životní prostředí. A přitom jde pouze o příznak redukcionismu, jenž postihuje lidský život a společnost ve všech jejích dimenzích. Je třeba uznat, že technické vřdobytky nejsou neutrální, protože utvářejí kontext, jenž podmiňuje životní styl, a zaměřují sociální možnosti k zájmům určitých mocenských skupin. Určitá rozhodnutí, která vypadají jen jako čistě věcná opatření, jsou ve skutečnosti rozhodnutí, která záměrně sledují vývoj určitého typu sociálního života.

108. Je nemyslitelné zastávat jiné kulturní paradigma a sloužit si technikou jako pouhým nástrojem, protože technokratické paradigma se stalo natolik dominantním, že je velmi obtížné odhlížet od jeho zdrojů, a ještě obtížnější je užívat jeho zdrojů a nenechat se ovládnout jeho logikou. Člověk jde proti současné kultuře, pokud si zvolí životní styl, jehož cíle byt jen zčásti nezávisejí na technice, jejích nákladech

6 PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: *Kompēdium sociální nauky církve*, 462 [Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2008].

a na její globalizující se a odosobňující moci. Technika má totiž tendenci postupovat tak, že nic nezůstane mimo sféru její železné logiky, a „člověk budoucnosti bude vědět, že v technice nejde koneckonců ani o užitek, ani o blahobyt, nýbrž o moc, o vládnutí v nejvlastnějším smyslu slova“.⁷ Proto „zasahuje do přírodních sil stejně jako do lidského života“.⁸ Tak se redukuje schopnost rozhodovat, ta nejautentičtější svoboda a prostor pro alternativní kreativitu jednotlivců.

109. Technokratické paradigma se snaží ovládat také ekonomiku a politiku. Ekonomika přijímá každý technologický rozvoj s cílem profitovat, aniž by věnovala pozornost eventuálním negativním důsledkům pro člověka. Finančníctví tlumí reálnou ekonomiku. Nepoučili jsme se ze světové finanční krize a jen velmi pomalu se učíme, jak řešit zhoršování životního prostředí. V některých kruzích se prohlašuje, že nynější ekonomie a technika vyřeší všechny problémy životního prostředí, tak jako se obdobně neakademicky tvrdí, že problémy hladu a bídy ve světě se vyřeší jednoduše růstem trhu. Nejedná se zde o ekonomické teorie, které snad dnes nikdo nebude obhajovat, ale o jejich přítomnost ve faktickém ekonomickém vývoji. Slovně se k nim sice nikdo nehlásí, ale svými činy je mnozí zjevně podporují, když nehledí na rozumnou míru výroby, lepší přerozdělování bohatství, odpovědnou péči o životní prostředí nebo práva budoucích generací. Svým jednáním takoví lidé tvrdí, že stačí sledovat jediný cíl: maximalizovat zisky. Trh sám však neza-

7 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku* (české vyd. s. 47).

8 Ibid., s. 47.

ručuje integrální lidský rozvoj a sociální inkluzi.⁹ Mezitím zaznamenáváme jistý druh „marnotratného a na konzum orientovaného »nadměrného rozvoje«, který nepřipustně kontrastuje s přetrvávající nelidskou bídou“,¹⁰ a přitom ekonomické instituce a sociální programy, které by těm nejchudším umožnily pravidelný přístup k základním zdrojům, nezasahují s dostatečnou rychlostí. Nevěnuje se patřičná pozornost nejhlubším kořenům nynějších nerovností, které souvisejí se zaměřením, cíli, smyslem a sociálním kontextem technologického a ekonomického růstu.

110. Specializace, která je technice vlastní, jen stěží poskytuje ucelený pohled. Fragmentace vědění plní svou funkci, když se přijímají konkrétní opatření, ale často vede ke ztrátě smyslu pro celek a vztahy mezi věcmi, pro širší horizont a smysl, který je pak považován za nevýznamný. Tentýž fakt brání v hledání vhodných cest k řešení nejsložitějších problémů nynějšího světa, zejména těch, které se týkají životního prostředí a chudých, protože je nelze řešit jen na základě jediného hlediska či jediného typu zájmů. Věda, která chce řešit velké otázky, musí nezbytně brát zřetel na všechno, co přineslo poznání v jiných oblastech vědění, včetně filozofie a sociální etiky. Tento postup je však dnes jen obtížně uskutečnitelný. Proto nelze rozpoznat pravé referenční etické horizonty. Život tak spočívá v tom, že se člověk zcela vydá okolnostem určeným technikou, jež je považována za hlavní klíč k interpretaci života. V konkrétní situaci jsme konfrontováni s různými

9 Srov. BENEDIKT XVI.: encyklika *Caritas in veritate* (29. června 2009), 35: AAS 101 (2009), 671 [česky Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2009].

10 Ibid., 22.

příznaky tohoto omylu, jako je devastace životního prostředí, úzkost, ztráta smyslu pro život i pro společnost. Tak se znovu ukazuje, že „realita je důležitější než idea“.¹¹

111. Ekologickou kulturu nelze redukovat na řadu urgentních a dílčích odpovědí na problémy, které vyvstávají v souvislosti se zhoršováním životního prostředí, s vyčerpáním přírodních zdrojů a se znečištěním. Má nabízet jiný pohled, myšlení, výchovný program, životní styl a spiritualitu, které budou klást odpor postupujícímu technokratickému paradigmatu. Jinak i ty nejlepší ekologické iniciativy mohou skončit v téže globalizované logice. Hledat pro každý problém životního prostředí pouze technickou pomoc znamená izolovat věci, které ve skutečnosti spolu souvisejí, a skrývat pravé a hlubší problémy světového systému.

112. Je však možné znovu rozšířit pohled. Lidská svoboda je schopna stanovit technice meze, usměrnit ji a zapojit ji do služeb jiného typu pokroku – zdravějšího, lidštějšího, sociálně vstřícnějšího a integrálnějšího. Někde už opravdu dochází k osvobození od vládnoucího technokratického paradigmatu. Je tomu tak například tehdy, když si společenství malých výrobců zvolí méně znečišťující výrobní technologie a podpoří tak nekonzumní způsob života, blaha a soužití. Nebo tehdy, když se technika zaměří primárně na řešení konkrétních problémů druhých ve snaze pomoci jim žít důstojněji a ulevit jejich utrpení. A též tehdy, když tvořivé hledání krásy a její nazírání dovede překonat reduktivní přístup moci

11 Apoštolská exhortace *Evangelii gaudium* (24. listopadu 2013), 231: AAS 105 (2013), 1114 [česky Praha, Paulínky 2013].

takovým druhem spásy, která se naplňuje v kráse a v člověku, který ji kontempluje. Autentické lidství, které vybízí k nové syntéze, patrně přebývá uprostřed technologické civilizace téměř nepozorovaně jako mlha, která proniká pod zavřenými dveřmi. Obstojí tato naděje, že vše, co je autentické, se prosadí navzdory všemu vytrvalému odporu?

113. Na druhé straně se zdá, že lidé už dnes nevěří na šťastnou budoucnost a nemají slepou důvěru v to, co přinese zítřek, když pozorují podmínky současného světa a technické možnosti. Uvědomují si, že pokrok vědy a techniky se nerovná pokroku lidstva a dějin, tuší, že zásadní cesty, jež vedou do šťastné budoucnosti, jsou jiné. Nedovedou si však představit, že by se zřekli možností, které jim technika nabízí. Lidstvo se hluboce změnilo, uvyklo na trvalou hojnost novinek, posvěcenou prchavostí, která nás přes povrchnost strhává jedním jediným směrem. Je stále obtížnější zastavit se a obnovovat hloubku života. Odráží-li architektura ducha doby, pak megakonstrukce a sériové domy vyjadřují ducha globalizované techniky, v níž se ustavičná novost výrobků pojí s tíživou nudou. Nepoddávejme se tomu a nepřestávejme si klást otázky po cílech a smyslu každé věci. Jinak budeme pouze omlouvat faktický stav a k zaplnění prázdnoty budeme potřebovat stále více náhražek.

114. To co se děje, nás staví před naléhavou potřebu přistoupit k odvážné kulturní revoluci. Věda a technika nejsou neutrální, ale mohou od začátku do konce určitého procesu zahrnovat různé úmysly a možnosti a mohou se utvářet různými způsoby. Nikdo se nechce vrátit do jeskyní, ale je nezbytné zařadit nižší rychlost a podívat se na realitu jiným způsobem, osvojit

si pozitivní a udržitelné podoby rozvoje a zároveň se vrátit k hodnotám a velkým cílům, které byly zničeny nespoutanou megalomanií.

III. KRIZE A DŮSLEDKY MODERNÍHO ANTROPOCENTRISMU

115. Moderní antropocentrismus vedl paradoxně k povýšení technického rozumu nad realitu, neboť lidská bytost „nevidí v přírodě ani závaznou normu svého života, ani své útočiště. Přistupuje k ní nepředpojatě, věcně; je prostorem a látkou pro jeho dílo, do něhož dává vše, bez ohledu na následky.“¹² Tak se umenšuje vnitřní hodnota světa. Avšak neobjeví-li člověk znovu svoje pravé místo, neporozumí náležitě sobě samému a nakonec bude popírat samotnou skutečnost. „Nejen zemi dal Bůh člověku, aby ji užíval s přihlédnutím k původnímu cíli tohoto statku, který mu byl darován. Bůh dal člověku také jeho samého, a proto musí člověk respektovat přirozené a morální struktury, jimiž byl vybaven.“¹³

116. V novověku došlo ke značnému antropocentrickému vybočení, které dnes v jiném převleku nadále poškozují to, co nás vzájemně spojuje, i každý pokus o posílení sociálních svazků. Nadešla proto chvíle věnovat opět pozornost realitě s jejími limity, které ji nejen omezují, ale též představují možnost zdravějšího a plodnějšího lidského a sociálního rozvoje. Nepatříčná prezentace křesťanské antropologie mnohdy

12 ROMANO GUARDINI: *Konec novověku* (české vyd. s. 47).

13 JAN PAVEL II.: encyklika *Centesimus annus* (1. května 1991), 38: AAS 83 (1991), 841 [česky: *Sociální encykliky 1891–1991*. Praha, Zvon 1996].